Tevhid Aşığı

MELA

Melayê Cizîrî'nin Varlık Düşüncesi

Tevhid Aşığı Mela
Melayê Cizîrî'nin Varlık Düşüncesi

Şırnak Üniversitesi Yayınları No: 31

ISBN
978-625-98885-4-5

Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Baş Editör
Doç. Dr. Ruhullah Öz

Editörler
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU
Doç. Dr. Bilal ALTAN
Doç. Dr. R. Vedat SÖNMEZ
Dr. Ögr. Üyesi Kayhan BAYRAM
Arş. Gör. Gülizar ARTUÇ

Matbaa Sertifika No: 44676

Birinci Baskı: 2024

Baskı-Cilt
Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık
Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti.
www.mardinsesi.com.tr

Copyright© Şırnak Üniversitesi Yayınları
Yeni Mahalle Cizre Caddesi Mehmet Emin Acar Kampüsü 73000 ŞIRNAK
Tel : +90 486 216 82 41- web : www.sirnak.edu.tr

ONUR KURULU

Cevdet ATAY
Şırnak Valisi

Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Şırnak Üniversitesi Rektörü

Nazlı DEMİR
Cizre Kaymakamı/Belediye Başkan V.

DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Ruhullah ÖZ (Başkan)
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU
Doç. Dr. Sedat ÇELİK
Doç. Dr. İbrahim HÜSEYNİ
Doç. Dr. Hamdullah ARVAS
Doç. Dr. Bilal ALTAN
Doç. Dr. R. Vedat SÖNMEZ
Dr. Ögr. Üyesi Reşat SAKUR
Dr. Ögr. Üyesi Kayhan BAYRAM
Dr. Öğr. Üyesi Veli TATAR
Ögr. Gör. Engin OLAŞ
Arş. Gör. Gökhan KADIRHAN
Arş. Gör. Gülizar ARTUÇ

SEKRETERYA

Doç. Dr. Bilal ALTAN
Doç. Dr. R. Vedat SÖNMEZ
Dr. Ögr. Üyesi Kayhan BAYRAM
Arş. Gör. Gülizar ARTUÇ
Cüneyt MUNİS
İbrahim İRCİ

İçindekiler

Açış ve Protokol Konuşmaları

11 | Cevdet ATAY
Şırnak Valisi

13 | Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Şırnak Üniversitesi Rektörü

17 | Gülşen ORHAN
Cumhurbaşkanı Başdanışmanı

19 | Nazlı DEMİR
Cizre Kaymakamı/Belediye Başkan V.

21 | Doç. Dr. Ruhullah ÖZ
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

25 | Melayê Cizîrî'nin Ontolojik Anlayışında Ma'dumun Şey'iyyeti Problemi
Ruhullah ÖZ

79 | Varlığın Birliğinden Birliğin Varlığına Melayê Cızîrî
M. Nesim DORU

89 | Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî ve Molla Ahmed-İ Cizîrî'de İlahî Aşkın Ontolojisi
Dilaver GÜRER

129 | Cezerî Aşkının Varlık Süresi
M. Halil ÇİÇEK

145 | Cezîrî Divanında Astronomik Unsurlar Ve Türk Edebiyatı'ndan Örneklerle Mukayesesi
Mustafa ÖZAĞAÇ

بۆنەک ب هەژمار یا رۆلا هەژمارا د هەلبەستا مەلایی جزیری دە.
175 | سەید ئیسلام دوعاگوشەمزینی

Melâyê Cizîrî Düşüncesinde Kenz-i Mahfi Hakikatı
217 | **Abdülrakip Arslan**

Sûfî Melayê Cizîrî'nin Şiirlerinde Varlık'ı Okuma Dili
233 | **Ali TENİK**

Melayê Cizîrî'nin Dîvân'ında Varlığın Gayesi: Aşk Ve Muhabbet
269 | **Abdulmelik İBRAHİMOĞLU**

The Concept Of The "Unity Of Being" İn Rumi's Masnavi And Melayê Cizîrî's Diwan
301 | **Habıbollah SALIMI**

Melayê Cizîrî'nin Vahdet-i Vücûda İşaret Eden İki Beyti ve Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Minah Eserindeki Yorumu
321 | **Mehmet Saki ÇAKIR**

Melayê Cizîrî'de Varlık Mertebeleri
335 | **Nevvab TEMEL**

Molla Ahmed-i Cezerî ve İbrahim Kûrânî El- Kürdî'nin "Varlık Mertebeleri" Ne Dair Görüşlerinin Karşılaştırması
361 | **Ömer YILMAZ**

Heyînên Rûhanî Dı Şı'ra Melayê Cızîrî De
395 | **Nurettin ERTEKİN**

Berhevdana Felsefeya Melayê Cızîrî û Jean Paul Sartre Jı Alıyê Ontolojîk Ve
423 | **Şehadet Sarıgül**

455 | Melayê Cizîrî'nin Varlık Düşüncesine Yön Veren Dinî Ve Felsefî Akımlar
Hamdullah ARVAS

515 | Melayê Cizîrî Varoluşçu Bir Düşünür Sayılabilir Mi?
Emin Çelebi

531 | Melayê Ciziri'de Platoncu İzler
Mehmet TÜRKAN

563 | Molla Ahmed el-Cezerî'nin Varlık Anlayışında Kur'ânî Atıflar
Engin OLAŞ-Mustafa YILDIZ

577 | Melayê Cizîrî'nin Divan'ında Bitki ve Hayvanlar
Şilan NOYAN

601 | Yunus Emre ve Melâyê Cizîrî Düşüncesinde "Aşk" Kavramının Ontolojik İzdüşümleri
Yusuf SALMAZZEM

613 | Cureyên Eşqê Dı Hızra Estetîk A Melayê Cızîrî De
Nevzat EMİNOĞLU

635 | Melayê Cizîrî'de Varoluşun Gerekçesi:Aşk Ve Muhabbet
Guhdar ZEYREK

647 | Melayê Cızîrî ve Nıetzsche'nin 'İnsan'a Dair Görüşleri Üzerine Bir Mukayese
İrfan YILDIRIM

677 | Melayê Cizîrî İle Erich Fromm Karşılaştırması: İnsan Olmak
İsmail KIRAN

691 | **Sempozyum Anıları**

CEZÎRÎ DİVANINDA ASTRONOMİK UNSURLAR VE TÜRK EDEBİYATI'NDAN ÖRNEKLERLE MUKAYESESİ

Mustafa ÖZAĞAÇ[*]

GİRİŞ

Bu çalışma, Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanının analizine odaklanmakta ve özellikle astronomik unsurlar ile bu unsurların mitolojik arka planına dikkat çekmektedir. Cezîrî'nin divanı, İslam edebiyatı içerisinde astronomik temalar açısından en önemli örneklerden biri olarak öne çıkmakta, şiirlerinde gökyüzü, yıldızlar, gezegenler ve diğer astronomik kavramlar sıkça işlenmektedir. Bu çalışma, divandaki zengin astronomik içeriğin henüz detaylı bir akademik analize tabi tutulmamış olan yönlerini ele almayı amaçlamaktadır. Cezîrî'nin eserindeki astronomik unsurları, Türk-İslam edebiyatının önemli eserleriyle karşılaştırarak inceleyen araştırmamız, şiirlerdeki gök cisimlerinin kullanımındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu analiz, eserdeki sembolizmin ve imgelerin zenginliğini ve Cezîrî'nin özgün katkısını açığa çıkarmakta önem arz eder. Eserin mitolojik arka planını anlamakta kültürel etkileşimler kritik bir rol oynamaktadır. Bu

[*] Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı, mustafa.ozagac@istanbul.edu.tr, 0000-0001-8249-3096.

mitolojik unsurların detaylı analizi, Cezîrî'nin divanının sadece edebi bir eser olarak değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir belge olarak da anlaşılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, Cezîrî'nin eserinden seçilen astronomik unsurların derinlemesine analizini sunmakta ve İslam edebiyatının zaman ve mekan çerçevesinde nasıl evrildiğini ve çeşitlendiğini incelemektedir. Bu, hem Cezîrî'nin divanının hem de genel olarak İslam edebiyatının zenginliğini ve çeşitliliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacak ve bu alandaki daha geniş çaplı araştırmalara temel teşkil edecektir.

Molla Ahmed-i Cezîrî (ö. 1640), astronomi tarihinin en zengin miraslarından birine ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya'da yaşamış bir şahsiyettir. Doğduğu ve büyüdüğü dönem, insanlık tarihinin gök cisimlerine olan ilgisinin hâlâ canlı olduğu bir zaman dilimine denk gelmektedir. Ancak, Cezîrî'nin yaşamış olduğu bu dönemden sonrasında, gökyüzüne olan genel ilgi belirgin bir şekilde azalmış gibi görünmektedir. Bu durum, yıldız biliminin mitolojiden ayrılarak bilim anlayışının değişmesi ve söz gelimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan III. Murad döneminde yaşanan rasathane yıkımı gibi olayların etkileriyle de ilişkilendirilebilir. Bu ve benzeri olaylar, astronomiye olan ilgi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu bağlamda, Cezîrî'nin dönemi, hem astronomi biliminin geçmişten günümüze evrimi hem de bu evrimin sosyo-kültürel etkileri açısından dikkate değer bir dönemeç olarak değerlendirilebilir. Mevzuya coğrafya açısından yaklaşırsak diyebiliriz ki, Mezopotamya mitolojisi binlerce yıl boyunca gök cisimlerinin izlenmesi suretiyle şekillenmişti. Cezîrî bu kültürün beşiğinde yaşadı. Cezîrî'nin gökyüzüne dair farklı kültürlerin ve tasavvurların öğrenilebilmesi açısından elverişli bir konumda olduğu söylenebilir.

Cezîrî tarafından yazılan Kürtçe divanın, bu zengin kültürel birikimi yansıtması beklenen bir durumdur. Bu düşünce, bizi bu çalışmayı yürütmeye motive etmiştir. Cezîrî'nin divanındaki astronomik unsurları araştırmak aynı zamanda binlerce yıldır süregelen kültürlerin incelenmesi anlamına gelmektedir. Edebiyatı çeşitli yönleriyle inceleyen araştırmacıların, mukayeseli analizler

yoluyla kültürlerarası etkileşimleri, şiirsel imgelerin evrimini ve kültürel perspektif farklılıklarını bu analizlerden çıkarabilmeleri beklenir. Ancak şiirlerde astronomi gibi özel merak sayesinde ilerleyen konular genelde diğer araştırma unsurlarının biraz gerisinde kalmaktadır. En azından, Cezîrî divanının bu yönünün henüz detaylı bir incelemeye tâbi tutulmamış olması, bu alandaki araştırma eksikliğini göstermektedir.

Bu zengin astronomik içeriğe sahip divanın, bugüne kadar akademik literatürde bu yönüyle detaylı bir incelemeye tabi tutulmamış olması nedeniyle bu araştırmada, Cezîrî divanının, özellikle astronomi ve astroloji disiplinleri ile olan ilişkisini ele alacağız. Şairin eserlerinde sıklıkla rastlanan gökyüzü, yıldızlar, gezegenler ve diğer gök bilimsel kavramlar, bu çalışmanın merkezinde olacaktır. Araştırmamız, bu literatürdeki eksikliği gidermeyi hedeflemekte olup, Cezîrî'nin divanını Türk edebiyatının diğer önemli eserleriyle kıyaslayarak, astronomik öğelerin kullanımındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, İslam edebiyatında astronomik temaların zenginliğini ve çeşitliliğini vurgularken, aynı zamanda Cezîrî'nin bu alandaki özgün katkılarına da ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, bütün astronomik unsurları tek tek ele almak yerine, belirli öğeleri seçerek daha derinlemesine bir inceleme yapmayı tercih ediyoruz.

FELEKLER

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında yer alan astronomik ve astrolojik ögeler, akademik bir çerçevede ele alındığında, üç temel kategori altında incelenebilir. İlk olarak, bu kategorizasyonun temelinde, tarihsel ve kültürel olarak köklü bir öneme sahip olan 'dokuz felek' kavramı yatmaktadır. İkinci olarak, bu düzenleme, Batlamyus'tan beri bilim ve edebiyat alanlarında karşımıza çıkan ve felekler, burçlar, gezegenler olarak sıralanan bir yapıyı temsil eder. Bu sıralama, gök cisimlerinin ve astrolojik simgelerin anlamlandırılmasında önemli bir yer tutar. Söz konusu yapı içerisinde

'dokuzuncu felek', Atlas Feleği diye isimlendirilir. Onun altında, 'sekizinci felek' olarak adlandırılan burçlar bulunmaktadır. Zaman zaman 'yedi felek' şeklinde de ifade edilmekte olan gezegenler ise burçlar kuşağının altında yer almaktadır. Divandaki astronomik unsurları bu üçlü yapı ile ele almak, Cezîrî'nin eserindeki gök cisimlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Söz gelimi, Cezîrî'nin şu mısraını anlayabilmek için bu üçlü tasniften yararlanabiliriz:

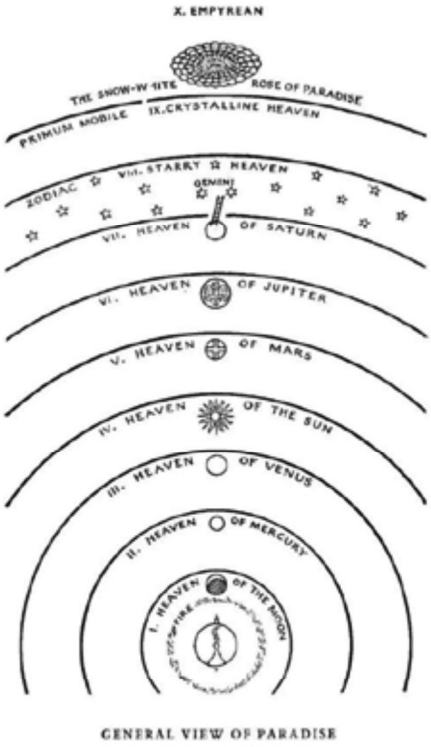
Tê badê çerxa lewleban tedwîr û seyra kewkeban

Felekler dönmede, yıldızlar onu seyr ve devran etmede[1]

Burada anlatıldığına göre, Cezîrî, gök cisimlerinin dönüşü ve yıldızların hareketlerini anlamlandırmak amacıyla feleklerin, burçların ve gezegenlerin bu üç katmanlı düzenini kullanmıştır. Alıntılanan mısra, gök cisimlerinin sürekli bir devinim ve dönüş içinde olduğunu ifade etmektedir. Cezîrî'nin "felekler" ifadesiyle kastettiği, yedi gezegenin dahil olduğu "yedi felek" yapısıdır. Yıldızlar tabakasının, diğer deyişle "sekizinci felek"in altında yer alan gezegenler dönmektedirler. Yıldızlar tabakası (sekizinci felek), yani bu düzenin bir üst katmanı, alttaki gezegenleri izlerken kendisi de bir dönüş hareketi içindedir. Cezîrî'nin bu anlatımı, gök cisimlerinin ve yıldızların hareketlerinin, evrensel bir düzen ve ritim içerisinde nasıl tasavvur edildiğini gösterir.

[1] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, çev. Osman Tunç. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 24.

Resim 1: Felekler[2]

Yedi Felek

Cezîrî divanında feleklerden bahsedilen bölümde şöyle bir beyit yer alır:

Katib di çerxê cedwelî, xweş neqşek avêtê dilî
Kir haşiya Heft Heykelî, nêv kulliyatê xemse da
Kâtip felek cetveliyle ne güzel nakşetti bu gönlü
Heft Peyker'e haşiye kılıp, hamse külliyatı arasında [3]

[2] https://images.app.goo.gl/8raCtLeybGAVSFgSA
[3] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 27.

Beyitte, insan gönlünün 'Yedi Suret'e, yani 'Yedi Felek'e bir eklenti olarak tasvir edildiği ifade edilmektedir. Bu tasavvur, gönlün yedi gezegenli düzene benzer bir biçimde yaratıldığı fikrini ortaya koyar. Ayrıca, "Hamse külliyat" ifadesi, yaratıcının beş divan hazırlayan ve böylece bir 'hamse' yani 'beş tane divan' sahibi olan bir şairi çağrıştırmaktadır. Bu analojiye göre, insan gönlü, beş mükemmel yaratılmış varlıktan biri olarak kabul edilir.[4]

Cezîrî'nin bu beyti, 11. Yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan ve Türk Edebiyatının ilk önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'te yer alan bir beyti çağrıştırmaktadır:

Köngül beg turur yiti endam öze
Begi başlasa budnı yügrür tüze
Gönül yedi endam üzere beydir
Bey yol gösterince halk tereddütsüz onu izler[5]

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin beytinde ve Kutadgu Bilig'deki beyitte yer alan 'gönül' kavramı, her iki eserde de benzer bir metaforik yapı ile ele alınmaktadır. Cezîrî'nin beyitinde, gönlün 'Yedi Suret' veya 'Yedi Felek' gibi bir yapıya eklenti olarak tasarlandığı ifade edilirken, Kutadgu Bilig'de ise gönül, 'yedi endam' üzerine kurulu bir 'bey' olarak betimlenir. Her iki durumda da gönül, metaforik olarak yedi parçadan oluşan bir yapıya sahiptir ve bu yapı üzerinden bir otorite veya yönetici figürü olarak sunulur.

Özetle, her iki eserde de gönül, metaforik bir yapı olarak kullanılmış ve bu yapı üzerinden otorite, liderlik ve rehberlik temaları işlenmiştir. Bu benzerlikler, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yazılmış olan bu iki eserin, insan doğasına ve gönül kavramına dair

[4] Diğer dört yaratılmış varlık ya da bu 'beşlinin' diğer dört unsuru, daha geniş bir araştırma alanı gerektirmesi ve bu çalışmanın odak noktasının beyitin ilk yarısı olması nedeniyle, bu makalede detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.
[5] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008), 521.

benzer temaları işlediğini gösterir. Bu mukayese, her iki eserin felsefi derinliğini anlamak için önemli bir noktadır.

Kutadgu Bilig'deki beyit, sonraki yüzyıllarda Halvetiyye tarikatı içinde gelişecek olan etvar-ı seba (gönlün yedi tavrı) sisteminin erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu tarihsel bağlamda Kutadgu Bilig, tasavvufta gönlün rolü ve yapısı hakkında derinlemesine düşüncelerin şekillenmesinin çok öncesinde gönlün yedi tabakalı özelliğini adeta bir tohum gibi bünyesinde barındırır. Gönlün yedi endamı, sonraki dönemlerde Halvetiyye tarikatı gibi geleneklerde daha sistematik bir şekilde işlenen gönlün yedi tavrına benzer bir yapıyı temsil eder. Bu beyit, söz konusu anlayışların köklerini ve gelişimini anlamak açısından önemli bir dönüm noktasında görünmektedir.

Halvetiyye tarikatının Anadolu'daki önemli temsilcilerinden Habîb-i Karamânî, 15. Yüzyıl ortalarında Habîbî mahlası ile yazdığı Vuslatnâme adlı mesnevisinde bir etvâr-ı seb'a örneğine yer vermiştir. Söz konusu etvâr'da yer alan unsurlar aşağıdaki tablo yardımıyla incelenebilir:[6]

Resim 2: Vuslatnâme'deki Etvâr-ı Seb'a'yı Gösteren Tablo

Gönül Tavırları	1.Tavır	2.Tavır	3. Tavır	4. Tavır	5. Tavır	6. Tavır	7. Tavır
Gezegen	Mâh	Utarit	Zühre	Şems	Mirrih	Müşteri	Zuhal
Organ	El	Deri	Boğaz	Ağız	Burun	Kulak	Göz
Vasf	Batş	Lems	Savt	Nutk	Şemme	Sem'	Basar
Makam	Sadr	Kalb	Şifaf	Fuad	Habbetü' l-Kalb	Süveydâ-yı	Mu'cizu'l-Kalb

[6] Mustafa Özağaç, "Habib-i Karamani'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Vuslatname". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, (Amasya, cilt.1., 2017), 676.

						Gönül	
Ma'den	Ma'rifet Nuru	İman	Aşk u Muhabbet			Keşf-i 'Ayân	
Menba'	İn'âm	'Ulûm	Cûd u Sehavet				
Mevzi'	İslâm		Merhamet Şefkat	Ru'yet Keşf		Esrâr-ı Hakk	

Tablodan da anlaşılacağı üzere, insan gönlünün yedi tavrı, yedi gezegenle ve insan vücudundaki organlarla birebir ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, her bir gezegenin özel olarak etkileşimde bulunduğu belirli bir organ bulunmaktadır. Vuslatnâme'de, gökler ve gönül arasındaki bu paralellik, İmam Gazali'ye atıfla şu şekilde ifade edilmiştir:

Şeyh Gazalî buyurdı göklere benzer gönül
Her ki gönüle bulur yol buldı göklerde yol ol
Şeyh Gazalî şöyle demiştir: Gönül göklere benzer,
Her kim gönle yol bulursa, göklerde de yol bulur [7]

Habîbî, bu beyitte İmam Gazali'ye atfen, göklerin yedi katmanlı yapısı ile gönlün yedi tavrı arasındaki metafizik benzerliğe vurgu yapmaktadır. Bu ifade, gönlün keşfinin, göksel anlayışın derinliklerine ulaşmanın bir yolu olarak görüldüğünü ima eder ve 15. Yüzyılda Türk-İslam edebiyatında sistemli hale gelen imgelerin bir örneğini teşkil eder.

Bütün bu bilgilerden sonra Cezîrî'nin beytine tekrar dönersek diyebiliriz ki, Habîbî'den yüz yıl kadar sonra, Halvetiyye tarikatına mensup olmasa da bir şair olarak Molla Ahmed-i Cezîrî, benzer bir temayı işler ancak tabii biçimde bu sistematiğin dışında kalarak daha özgün bir yaklaşım sergiler. Cezîrî'nin beyti bu bağlamda Kutadgu

[7] Mustafa Özağaç, *Habib-i Karamani Vuslatname Tenkitli Metin*. Harvard University SOLL, (Cambridge MA, USA, Massachusetts, 2019), 115.

Bilig'teki beyte yakın bir görünüm arz etmektedir. Bu benzerlik daha öz ve yalın bir analoji temelinde inşa edilmiştir. Buna göre yedi katmanlı gök, yedi 'katmanlı' gönle benzemektedir. Türk ve Kürt edebiyatının birer temsilcisi olan bu iki Müslüman şairin söz konusu tasavvurlarının dışında kalan tasavvuf sistematiği ise, gönül ve gök arasındaki benzerlik üzerinde daha detaylı bir sistem öngörmektedir.

BURÇLAR

Burçlar kuşağı, göğün sekizinci feleği olarak tanımlanmaktadır ve bu yapı, yedi gezegenli sistemin bir üst tabakasında konumlanmıştır. Burçların, sadece astronomik değil, aynı zamanda zengin bir mitolojik arka plana da sahip olduğu dikkate alındığında, bunların edebi eserlerde sıklıkla işlenmesi beklenen bir durumdur. Özellikle Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında, astronomik ve astrolojik unsurların öne çıktığı gözlemlenmektedir.[8] Bu bağlamda, Cezîrî'nin eserinde burçların ele alınışı, edebi ve astrolojik geleneğin doğal bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Çalışmamızda, Cezîrî divanında yer alan bazı burçların ifade edilme biçimleri incelenecek ve bu ifadeler, Türk edebiyatından örneklerle mukayese edilecektir. Bu karşılaştırmalı analiz, Cezîrî'nin edebi üslubunun ve kullandığı astronomik metaforların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve diğer yandan Türk edebiyatında astronomik ve astrolojik öğelerin kullanımı hakkında daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Akrep Burcu

[8] Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında yer alan astronomik ve astrolojik unsurlar, eserin önemli bir parçasını oluşturmasına rağmen, bu konuların karmaşıklığı ve özel ilgi gerektirmesi nedeniyle, diğer dillere çeviriler sırasında hataların arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum, özellikle astronomi ve astroloji gibi teknik ve spesifik bilgi gerektiren alanlarda daha belirgindir. Divanın Türkçe tercümesinde, çevirmenin konuya olan ilgisinin yetersizliği veya konu hakkındaki bilgisinin eksikliği sonucu ortaya çıkan iki çeviri hatası örnek olarak sunulabilir. İlk çeviri hatası, Başak burcunun Türkçe tercümede yer almaması ve bunun yerine "Sünbül Burcu" olarak çevrilmiş olmasıdır (bkz. Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 155, 197.). İkinci örnek ise, sayfa 125'te yer alan 58. şiirin ikinci beytinde Koç Burcu'nun yanlışlıkla "Oğlak Burcu" olarak çevrilmesidir. Bu tür çeviri hataları, eserin orijinal anlamının ve poetikasının doğru bir şekilde yansıtılmasında önemli engeller teşkil etmektedir.

Akrep Burcu, görsel karakteristikleri itibariyle, kıskaçları ve eğri kuyruğu ile akrep hayvanına olan benzerliği nedeniyle bu adı almıştır. Akrep burcunun adlandırılması ve sembolizasyonu, antik çağlardan günümüze kadar astroloji ve gökbilim alanlarında süreklilik gösteren bir kültürel ve sembolik mirası yansıtmaktadır. [9]

Antik ve Orta Çağ astroloji geleneğinde, çeşitli gök cisimlerinin konumlanmaları ve birleşmeleri, olumlu veya olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde yorumlanır. Bu astrolojik yorumlama, gök cisimlerinin insan yaşamı ve doğal olaylar üzerindeki etkilerine dair yaygın bir inanışı yansıtmaktadır. Örneğin, Akrep burcu ile Ay'ın bir araya gelmesi, genellikle uğursuz birleşme olarak değerlendirilir. Astrolojik inançlara göre, Ay'ın Akrep burcunda bulunduğu dönemlerde, fitne, katliam gibi olumsuz olayların artış gösterdiği, sıkıntı ve üzüntülerin yoğunlaştığı iddia edilir.[10]

[9] Mustafa Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 8.
[10] Âmil Çelebioğlu, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *The Journal of Ottoman Studies* VII-VIII (1988), 203.

Resim 3: Dolunay ile Akrep Burcunun gökyüzünde buluşması (kıran hadisesi).[11]

[11] https://stellarium.org

Resim 4: Ay yüzlü kadının yüzüne düşen zülüf, akrebin eğri kuyruğuna benzemektedir.

Yukarıdaki astronomi resminde görüldüğü üzere, Ay'ın Akrep Burcu'nda konumlanması esnasında, Akrebin kıvrımlı kuyruğunun bir kadının yüzüne dökülen zülfe benzerliği dikkat çekmektedir. Gökte meydana gelen bu manzara, edebî eserlerde metaforik bir araç olarak sıkça kullanılmıştır. Cezîrî de Akrep burcunu, Ay ile bir araya gelmesi yönünden ele alır:

Remz û surên şîrînleban tîroj û berq û kewkeban
Rêza muselsel 'eqreban geryan li dora qemerê
...
Bo mawer û şîrînlebê wê xub û nûrînxebxebê
Bedra di burca 'eqrebê kengî ji ber perdê werê
O tatlı dudakların öldüren remizleri, yıldız huzmeleridir sanki
Art arda dizilmiş kâküller sarmışlar âdeta dolunayın etrafını

Gülsuyu kokulu, tatlı dudaklı, nur gerdanlı güzel sevgili
Ey Akrep burcundaki Ay, ne zaman yırtacaksın perdeyi [12]

Cezîrî divanında Ay ve Akrep burcu birleşmesiyle ilgili temanın işlenişi, şairin şiir yeteneği ve simgesel anlatımının bir örneğini sunar. Zira, bu betimlemede Cezîrî, gök hadiselerini, zengin ve imgeli bir dille insani ve estetik öğelere dönüştürmektedir. "O tatlı dudakların öldüren remizleri" ifadesiyle başlayan bu bölüm, Ay'ın Akrep burcunda bulunuşunu, güzellik ve tehlike arasında bir metafor olarak kullanır. Şair, bu göksel konumlanmayı, sevgili tasvirinde kullanarak, hem tekinsizliği hem de çekiciliği ifade eder. Bu noktada, Türk edebiyatı şairlerinden konu hakkında iki beyti örnek getirmek uygun olacaktır. Kemâl Paşa-zâde (ö. 1534), kaşın kenarından dökülen zülüfleri Ay'ın Akreb burcuna girmesine benzetir: [13]

Zülfinün ucın koyarsa gûşe-i kaşında yar
Menzil ider mâh-ı nev gûyâ ki burc-ı Akrebi

Yahyâ Beğ (ö. 1582), ise Akrep burcu ile Ay birleşmesini divanında şöyle ifade eder:[14]

Sanasın burc-ı akrebde kamerdir
Yahud bir balçığa düşmüş güherdir[15]
Sanki Ay, Akrep burcundadır,
Ya da bir çamur içine düşmüş mücevherdir.

Kemâl Paşa-zâde ve Yahyâ Beğ'e ait olan alıntıladığımız iki beyit, Cezîrî divanından alıntıladığımız iki beyit ile konu itibariyle örtüşmektedir. Cezîrî, önce Dolunay'ın etrafını saran kaküllerden bahsederek Kemal Paşa-zâde'nin beytindeki anlamı çağrıştıran bir beyit söylemiştir. Ardından söylediği beyitte ise Akrep burcundaki

[12] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 175.
[13] Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, (İstanbul: Osedam, 2016), 234.
[14] Âmil Çelebioğlu, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", 203.
[15] Yahyâ Beğ, *Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977), 241.

Ay'dan perdeyi yırtmasını istemekle, Yahyâ Beğ'in beytindeki gibi, bu olumsuz yakınlaşmanın bir an önce son bulmasını arzu ettiğini dile getirmektedir.

Süreyya, "Sultan" ve Köpekler

Cezîrî divanında yer alan ve gökyüzünü tasvir eden üç beyit şu şekilde dizilmiştir:

Qirana Zuhreyê min dî di ber 'iqda Sureyyayê
Ji perwînan dibêjim 'eks e hêj keftî di camê da

Hebîbê 'ezmê suhbet kir di caman lew şerab anî
Dilê min wî du seyyadan ji buryan ra berê wê da

...

Bi tûlên asitanê xwe vexwendim mîr bi dergahî
Bi vî çavî hebîb dîtim şukur ev şefqe Mewlê da

Süreyya burcu önünde Zühre yıldızını gördüm
Şarap kadehine yansıyan Pervin'in nurudur sandım

Sohbet meclisine niyetlendi sevgili, doldurdu şarabı kadehlere
Büryan yapmak için yüreğimi, iki avcı gibi kovaladı beni gözleri

Eşiğindeki köpeklerle birlikte çağırdı sultan beni huzuruna
Şükürler olsun Mevla'ya ki bu gözlerle gördüm sevgiliyi[16]

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin eserinde geçen "Süreyya Burcu" ifadesi ile kastedilen, Süreyya takımyıldızı, diğer adıyla Pervin'dir. Bu takımyıldız, Boğa Burcu içerisinde yer alan ve yedi yıldızın küçük bir alanda kümelenmesiyle oluşan bir yıldız grubudur. Edebiyat tarihinde Süreyya, süslü ve estetik güzelliği temsil eden bir motif olarak sıkça karşımıza çıkar. Cezîrî'nin Süreyya'nın yanı sıra Zühre'yi, yani Venüs gezegenini zikretmesi, bu iki gök cisminin birleşimini; iki büyük güzelliğin kavuşmasını simgelemektedir.

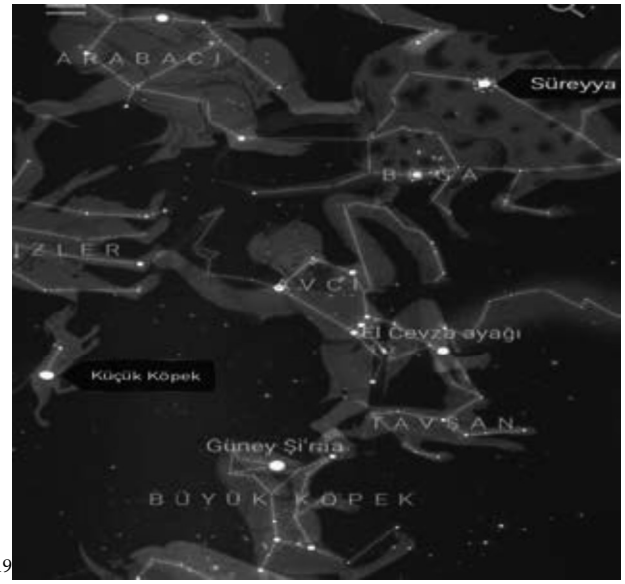
[16] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 39.

Metinde tasvir edilen manzara, sonraki beyitlerde geçen "avcı" ve daha sonrasında bahsi geçen "sultanın eşiğindeki köpekler"[17] ifadeleriyle daha da genişletilmektedir. Bu bağlamda, Süreyya ve dolayısıyla Boğa Burcu, Avcı (Orion) Burcu'nun yanında yer alan gök cisimleri olarak tasvirde yer alır. Avcı takımyıldızının hemen yanında, biri büyük diğeri küçük olmak üzere Köpek takımyıldızları bulunur. Büyük Köpek takımyıldızı, gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'u içerir. Bu yıldız, Necm sûresinde Şi'râ adıyla zikr edilir. Cezîrî'nin bu beyitlerde tasvir ettiği manzara, bahsettiğimiz bu takımyıldızların düzenini ve konumlarını çağrıştırır şekilde kurgulanmıştır. Bu detaylı tasvir, Cezîrî'nin divanının ilgili bölümünde bu gökyüzü manzarasını resmettiği yönünde kuvvetli bir izlenim uyandırır.[18]

[17] "Sultanın eşiğindeki köpekler" metaforu, şairin eserinde tekrar eden önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

[18] Bizim burada, Cezîrî divanı ile bu göksel manzara arasındaki bağlantıyı kurmamızda ve şiirden bu tür bir yorum çıkarabilmemizde, Prof. Dr. Gönül Alpay Tekin'in çalışmaları önemli bir rol oynamıştır. Tekin'in "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâî'den Beyitlerle" başlıklı makalesinde, Nevai divanında köpeklerden bahsedilen bir beyitte Köpek takımyıldızına atıf yapıldığını belirtmesi, bu tür bağlantıları kurmamıza temel teşkil etmiştir. Tekin'in yaklaşımı, eski Türk edebiyatı metinlerinin incelenmesinde astronomik unsurların önemini vurgulayan ve bu alandaki akademik yorumlamalara yeni bir perspektif kazandıran bir vizyon olarak değerlendirilebilir.

Resim 5: Süreyya Burcu, Avcı Takımyıldızı, Büyük Köpek ve Küçük Köpek Takımyıldızları

[19]

Tekin, Ali Şir Nevâi'nin 15. Yüzyılda yazdığı Leyla vü Mecnun adlı mesnevide geçen aşağıdaki beyitte yer alan "köpekler"in Köpek takımyıldızlarına işaret ettiğini temellendirmiştir:

İtler tili yerge yetkürüp baş
Gurre-i esed içre eyleben fâş
Köpeklerin dilinin ucu yere değmekte;
(Köpekler) arslanların beyazlığında kendilerini göstermekte. [20]

Tekin'in, araştırmalar sonucunda anlattıklarından öğrendiğimize göre, Köpek takımyıldızlarının efendisi olan, Avcı, yani Orion takımyıldızıdır. Orion (Avcı Takımyıldızı), Mezopotamya

[19] https://stellarium.org

[20] Gönül Alpay Tekin, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle", *Makaleler / Birinci Kitap: Hayat Ağacı*. haz., Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 158.

uygarlığında, bereket ve güneş tanrılarının bir sembolü olarak önemli bir yer tutar. Akad devrinden itibaren bu takımyıldız, özellikle fırtına ve güneş tanrısı Ninurta ile ilişkilendirilir. Ninurta, tipik olarak "Temmuz tipi tanrı" olarak adlandırılan bir kategoride yer alır, bu tanrılar genellikle kuvvet, cesaret ve mevsimsel değişikliklerle ilişkilendirilir.[21]

Büyük Köpek takımyıldızındaki Sirius yıldızı, Orion'ın yanında onu takip eden köpeği olarak betimlenir.[22] Küçük Köpek takımyıldızındaki Procyon isimli yıldız ise bu göksel sahnede ikinci bir köpek olarak tasvir edilir. Ayrıca, bu yapı içinde, Temmuz tipi tanrılarla aşk ve toprak tanrıçası İştar (Venüs) arasındaki aşk maceraları mitolojik anlatılarda sıklıkla yer alır.[23]

Bu mitolojik hikayeler, sonraki yüzyıllar boyunca yazılan aşk hikayelerinin temelini oluşturmuştur. Bu hikayelerdeki kahramanların kaderleri, genellikle bu eski mitolojik öykülerle paralellik gösterir. Özellikle, Leyla ve Mecnun hikayesi gibi klasik aşk efsaneleri, bu mitolojik motiflerden etkilenmiş olup, bu eski anlatıların modern edebiyata ve kültüre olan etkisinin bir örneğidir.[24]

---

[21] Gönül Alpay Tekin, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle", *Makaleler / Birinci Kitap: Hayat Ağacı*, 160.

[22] Sirius Yıldızının, Kur'an'daki ismiyle Şi'râ'nın, Temmuz tipi tanrı olan Orion'un köpeği olarak mitolojide tasvir edildiğini aktardık. Kur'an-ı Kerim'de Necm Sûresinin 49. âyetinde "Şi'râ'nın Rabb'i de O'dur." buyrulmuştur. Burada Kur'an, kadim bir yanlış inanışı düzeltmektedir. Şöyle ki, Şi'râ'nın Rabbi'nin Temmuz tipi tanrı olan Orion olduğuna binlerce yıl boyunca inanılmıştı. Daha sonra Hristiyanlık, bazı paganist unsurlarla uzlaşınca, Temmuz tipi tanrının bazı özellikleri Hz. İsa'ya atfedildi. Kur'an nazil olduğunda Şi'râ etrafında şekillenen ve tevhid inancına aykırı olan inanışlar devam etmekteydi.

[23] Gönül Alpay Tekin, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle", *Makaleler / Birinci Kitap: Hayat Ağacı*, 161.

[24] Gönül Alpay Tekin, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle", *Makaleler / Birinci Kitap: Hayat Ağacı*, 161.

Bu bilgileri dikkate alarak Cezîrî'nin divanında tasvir edilen gök manzarasına odaklandığımızda, şu sonuca varabiliriz: Cezîrî, divanında "Efendi" ve onun eşiğinde bekleyen köpekleri betimlerken, aslında Mezopotamya kültürlerinde binlerce yıl boyunca var olan ve gökyüzü tasvirlerinde önemli bir yer tutan Orion ve Köpek takımyıldızlarını işaret etmektedir. Bu, Cezîrî'nin eserindeki tasvirlerin sadece edebi bir güzelliğin ötesinde, astronomik ve kültürel bir derinliğe de sahip olduğunu gösterir.

GEZEGENLER

Edebi eserlerdeki astronomik unsurların incelenmesinde, burçların ardından gezegenlerin ele alınması, literatürdeki geleneksel sıralamaya uygun bir yaklaşım olacaktır. Antik ve ortaçağ astronomisinde kabul edilen yedi gezegen, Dünya'ya olan uzaklıklarına göre sıralandığında şu şekildedir: Ay, Utarid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Merih (Mars), Müşteri (Jupiter) ve Zuhal (Satürn). Bu gezegenler, sadece astronomik cisimler olmanın ötesinde, mitolojik ve kültürel bağlamlarda da derin bir yere sahiptir. Şiirsel tasvirlerde bu gezegenlerin karakteristik özellikleri genellikle mitolojik arka planlarına dayanır.,

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında da bu gezegenler sıkça zikredilmekte ve şiirlerde imge olarak işlenmektedir. Cezîrî, gezegenlerin sembolik ve mitolojik özelliklerini, eserlerindeki temalar ve imgelerle harmanlayarak onları edebi bir bağlamda yeniden yorumlamaktadır. Cezîrî'nin bu gezegenleri şiirlerinde ele alış şekli, onun edebi becerisinin ve dönemin astronomik bilgisine olan hakimiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Güneş

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanındaki Güneş ile ilgili beyitlere geçmeden önce, Güneş'in Mezopotamya mitolojisindeki tasavvurunu incelemek önem taşımaktadır. İnsanlık tarihinde, astronomi gibi evrensel konuların algılanışı, binlerce yıl boyunca farklı kültürler arasında yayılarak şekillenmiştir. Özellikle Mezopotamya mitolojisi,

Güneş'in sembolizmi açısından zengin bir kaynak sunmaktadır. Sümer mitolojisinde Güneş tanrısı, Utu olarak adlandırılmıştır. Bu isim, Semitik dillerde Şamaş olarak karşılık bulmuştur. Şamaş, adalet ve egemenlik tanrısı olarak kabul edilmiş, aydınlığının her şeyi açığa çıkaran niteliği sebebiyle adaletin sembolü olarak ona tapınılmıştır. Mitolojik tasavvura göre, Şamaş, adaleti paylaştırmak için kullanılan testere dişli bir hançer tutmaktadır.[25]

Resim 6: Elinde testere dişli kılıcı ile Şamaş.

Molla Ahmed-i Cezîrî, divanında Güneş'i elinde kılıç tutan bir figür olarak tasvir etmek suretiyle, Mezopotamya mitolojisinden

[25] Kürşad Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş – Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019), 30.

kaynaklanan ve binlerce yıl öncesine uzanan söz konusu tasavvuru edebi bir bağlamda işlemiştir:

Dê ji çerxê pencemîn bêt û tenezzul ket Merîx Mislê
Şemsê seyf ger bişkênît ew tîxên xezeb
Sevgili, Güneş gibi kılıcıyla kırarsa gazap kılıçlarını
Merih de beşinci felekten inip hemen başını eğecektir[26]

Cezîrî'nin bu mitolojik referansı kullanması, onun eserinin sadece bir edebi ürün olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihi ve kültürel bir derinliğe de sahip olduğunu gösterir. Benzer bir kültürel derinliği ve bu doğrultuda şiire yansıyan "güneşin kılıcı" imajını 15. Yüzyıl Türk edebiyatının önemli şairlerinden Ahmed Paşa'nın divanında da görmekteyiz:

Kılar kılıcın arşda asıldığın i'lam
Hurşid ki çarh üzre çeker tiğ-i mücella.
Kılıcının arşta asıldığını haber veren güneş,
(Dönen) çarhın üstüne parlak kılıcını çekmektedir. [27]

Divan edebiyatı geleneğinde yetişmiş olan Ahmed Paşa'nın yanı sıra, diğer şairler de bu motifi sıklıkla kullanmışlardır; bu kullanımın Türk edebiyatında özellikle 15. ve 16. Yüzyıllarda yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.[28]

Tekin'in araştırmalarına göre, Yakın Doğu mitolojisinde sıkça rastlanan "gökte kapılar açmak" ve "bu kapılara kuvvetli kilitler takmak" gibi ifadeler, testere dişli hançer imajının yanı sıra, bir anahtar simgesinin varlığını da işaret etmektedir. Özellikle İbrani mitolojisinde güneş, "sabahleyin karanlığı açan" olarak betimlenmektedir, bu da güneşin hem bir açıcı hem de kapatıcı olarak işlev gördüğüne işaret eder. Bu durum, gece ile ilişkilendirilen

[26] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 47.
[27] Ahmed Paşa Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 28.
[28] Gönül Alpay Tekin, "Güneş ve Kılıç", *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri.* haz. Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020), 449.

“anahtarla kilitlemek” ve gündüzle ilişkilendirilen “anahtarla açmak” ifadeleriyle sembolik bir uyum içindedir. Bu tematik yaklaşımın Türk edebiyatındaki bir örneği, Ahmed Paşa’nın eserlerinde görülmektedir, burada şair benzer bir sembolizmi kullanarak göksel olayları ve zamanın döngüsünü edebi bir çerçevede ele almaktadır.[29]

Kufl açup dürc-i zebercedden cevahir dökdi kim
Hak gencin eyleye gencine-i cevher güneş[30]

Bu beyitte Ahmed Paşa, güneşin, zeberced bir kutu olarak tasvir edilen gökyüzünün kilidini açarak içindeki mücevherlerini - yani ışıklarını - yeryüzüne yaydığını ifade etmektedir. Bu eylemle, güneşin toprakta gizli olan defineyi (taş ve madenleri) cevherle dolu bir hazineye dönüştürdüğü vurgulanmaktadır. Beyitte, güneş ışıkları, bir anahtar gibi tasavvur edilmiş olup, bu tasavvur güneşin, gündüzün başlangıcını müjdeleyen ve dünyayı aydınlatan niteliğini sembolize etmektedir.[31]

Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında da, güneşin kilit açan yönüne atıf yapılır. Şairin güneşe ait kadim sembolik anlamları edebî bir bağlamda nasıl ele aldığını göstermesi yönünden önem arz eden beyitler şöyledir:

Nesîmê sunbul û sêvan seher da hebs û zindanê
Vebû qufla me bêmifte ziringînê ji quflê da
Fîraqê şev bi axir çû sipêde kifşi bû dîsa
Merîxa nehs avabû, xuyabû roj di şerqê da
Sünbül ve elmalardan seherde esen tatlı rüzgâr ulaşınca zindana
Anahtarsız açıldı kilidimiz gümbürtüler kopartarak o anda
Gece sona erdi, şafak sökün etti ey ayrılık uzaklaş artık benden

[29] Gönül Alpay Tekin, “Güneş ve Kılıç”, *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg’un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri.* 458.
[30] Ahmed Paşa Divanı, 55.
[31] Gönül Alpay Tekin, “Güneş ve Kılıç”, *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg’un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri.* 457.

Uğursuz Merih batıp kayboldu gözden, Güneş göründü doğuda[32]

Bu anlatımda, güneşin, geceye ait düşman unsur olarak betimlenen karanlığı yenmesi, bir zaferin simgesi olarak sunulmuştur. Gece göğünün önemli unsurlarından biri olan Merih (Mars), güneşin yükselişiyle birlikte gözden kaybolur. Şair, uğursuz addedilen Merih'in bu kayboluşunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmektedir. Bu betimleme, güneşin aydınlığının ve gücünün, gece göğünün unsurları üzerindeki üstünlüğünü sembolize eder ve bu durum, güneşin mitolojik ve kültürel anlamının bir parçası olarak ele alınabilir.

Tekin'in, Mezopotamya mitolojisinde güneşe atfedilen testere dişli hançer ve kapıları açan anahtar imajlarına dair kronolojik sıralamaya yönelik ifadelerini bu bölümde aktarmak, konunun anlaşılması açısından elzemdir. Mezopotamya, özellikle Akad ve Babil krallıkları döneminde, güneşin doğudaki ya da batıdaki kapılara ulaştığında, bu kapıları açan gardiyan figürlerinin varlığı bilinmektedir.[33] Bu bağlamda, kapıları açan anahtar sembolünden ziyade, güneş tanrısının karar verme ve adalet dağıtma özelliklerini simgeleyen testere dişli hançerin, bu sembolik tasavvurların ilk ve en orijinal formu olduğu düşünülebilir. Güneşin sabahın ilk ışıklarıyla karanlığı ve dolayısıyla kötülüğü yok etmesi, ışıkları aracılığıyla herkese eşit aydınlık dağıtması, onun zafer ve adalet ile ilişkilendirilmesini sağlar.[34] Bu yorum, güneşin mitolojik tasvirlerindeki evrimini ve sembolik anlamlarının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanında, güneşle ilişkilendirilen imajların incelenmesi, şairin bu gök cismini hem elinde

[32] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 38.
[33] Gönül Alpay Tekin, "Güneş ve Kılıç", *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*, 458.
[34] Gönül Alpay Tekin, "Güneş ve Kılıç", *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*, 458.

kılıç tutan bir figür olarak tasvir etmesini hem de kilitleri açan bir unsura dönüştürmesini ortaya koymaktadır. Bu iki temsil, Mezopotamya mitolojisinden gelen tasavvurlara dayanmaktadır. Benzer şekilde, Ahmed Paşa'nın divanında da bu iki imaja rastlanması, söz konusu sembollerin zamanla Mezopotamya coğrafyasını aşarak geniş bir kültürel ve edebî alanda yaygınlık kazandığını gösterir.

Merih (Mars)

Mezopotamya mitolojisinde, ölümün, yeraltı dünyasının ve yakıcı yaz güneşinin tanrısı olarak bilinen Nergal, Mars (Ares/Mirrih) yıldızı ile temsil edilir. Ninurta'nın ikiz kardeşi olarak kabul edilen bu tanrı, Temmuz ayı tipi tanrıları yazın ortasında öldürmekle ilişkilendirilir, dolayısıyla Nergal ölüm tanrısı olarak bilinir.[35] Kızıl renkli bir gezegen olan Merih, Nergal'in kılıcının kanlı imajını yansıtır. Bu tasavvur, minyatürlerde elinde bir kılıç ve kesik bir baş tutan kırmızı elbiseli bir savaşçı olarak resmedilir.[36]

[35] Gönül Alpay Tekin, "Yakın Doğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", *Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*, 271.

[36] Akrep burcunun merkezinde yer alan ve Arap kültüründe Kalbu'l-akrab (Akrep yüreği) olarak bilinen kırmızı renkli yıldız Antares, "Anti-Ares" kelimelerinden türetilmiştir ve bu isim, Ares (Merih) benzeri anlamına gelir. Bu benzerlik, hem Akrep burcunun hem de Merih'in uğursuz olarak kabul edilmesini izah eder. Antares'in bu adlandırılması, göksel cisimlerin ve mitolojik figürlerin edebi ve kültürel anlamda nasıl iç içe geçtiğini ve bu sembolizmin kültürlerarası yansımalarını gösterir. Antares isminin anlamı için bkz. Mustafa Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 8.

Resim 7: Bir elinde kılıç, diğer elinde kesik baş ile minyatürleştirilen Merih.[37]

Molla Ahmed-i Cezîrî, divanında Merih'i ele aldığı beyitlerden bir tanesinde, onu Güneş'le karşı karşıya getirir. Buna göre Güneşin kılıcı karşısında Merih, teslim olarak boyun eğmektedir:

Dê ji çerxê pencemîn bêt û tenezzul ket Merîx Mislê
Şemsê seyf ger bişkênît ew tîxên xezeb
Sevgili, Güneş gibi kılıcıyla kırarsa gazap kılıçlarını
Merih de beşinci felekten inip hemen başını eğecektir[38]

Bu beyitte vurgulanan bir diğer husus da, beşinci feleğe ait olan Merih'in, dördüncü felekteki Güneş'in bir üst tabakasında yer almasına ilişkindir. Beyte göre Güneş, bir anlamda Merih'le karşı

[37] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 354.
[38] Molla Ahmed-i Cezîrî, *Divan*, 47.

karşıya gelmiş ve onu yerinden etmiştir. Burada Güneş ile karşı karşıya gelen Merih imgesinin yanı sıra, Merih'in Güneş'in hemen üstünde bulunan katmanında yer almasının vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Cezîrî'nin Merih'e dair iki imgeyi barındıran beytine paralel olarak, Türk edebiyatında söz konusu iki imajı işleyen beyitleri ele almak, konunun her iki edebiyatta işlenişi açısından mukayeseli bir analiz sağlayacaktır.

İlk örneğimizi, Türk edebiyatının 14. Yüzyıl sonları ile 15. Yüzyıl başlarında yaşamış olan şairi Ahmed-i Dâî'nin (ö. 1421'den sonra) divanından verebiliriz. Aşağıdaki beyitte sevgilinin göz hareketinin çarpıcı güzelliğinin güneşin kılıcını ve ayın kalkanını alarak Merih ve Zuhal gezegenlerinin hakkından gelmesi anlatılmaktadır:

Şems ü kamerün tig ile kalkanın alupdur
Ol gamze ki merrih ile keyvânı sımışdur
Güneş ve ayın kılıcı ile kalkanını alan (maşuğun) o göz hareketi
Merih ve Zuhal'i (Satürn'ü) mağlup etmiştir.[39]

Burada Ahmed-i Dâî, tıpkı Cezîrî'nin beytinde olduğu gibi elinde kılıç olan Güneş'i, Merih'e ve hatta uğursuz addedilen diğer bir gezegen Zuhal'e galip gelmesi yönüyle işlemiştir. Her iki örnekte de maşuk, barındırdığı güzellik unsurlarıyla güneşe benzetilmekte ve diğer yandan onun kan dökücülükte Merih'ten üstün olduğu ima edilmektedir.

Cezîrî'nin beytiyle birlikte ele alınabilecek beyitlerden bir tanesini de 16. yüzyıl şairlerinden Zâtî (ö. 1546) söylemiştir:

Âfitâb üstinde ey Mirrihi görmek isteyen
Yüzi üstinde o mâhun çeşm-i bi-pervâya bak[40]
Ey Güneş'in üstünde Merih'i görmek isteyen kişi!

[39] Ahmed-i Dâî, *Divan*, haz. Mehmet Özmen. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 159.
[40] Zâtî Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970) c. 2., 155.

O ay yüzlü (sevgilinin) yüzünün üstündeki pervasız göze bak!

Zâtî'nin bu beyitte yansıttığı imajlardan ilki, Merih'in bulunduğu yere ilişkindir. Şair, klasik felekler sıralamasında Güneş'in dördüncü felekte, Merih'in ise onun hemen üstünde, beşinci felekte bulunduğuna atıf yapmaktadır. Sevgilinin yüzü bu imaja göre Güneş'e benzetilir. O yüzün üstünde fütursuzca hareket eden gözler ise Merih'e benzetilir. Zira o gözler, pervasız hareketleriyle aşığın gönlünü kanatmaktadır. Burada Zâtî'nin çeşm (göz) benzetmesi ile bir önceki beyitte Ahmed-i Dâî'nin gamze (bakış) benzetmeleri Merih ve sevgilinin gözü arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Cezîrî'nin alıntıladığımız beytinde ise göz-Merih ilişkisi dile getirilmiş değildir. Dahası, divanında 17 kez 'gamze'den bahseden ve *keskin gamzelerin yaralayıcı özelliğ*ini dile getiren Cezîrî'nin bu bağlamda Merih'i zikretmiyor oluşu Türk edebiyatından getirilen örneklerle imaj bağlamında bir ayrılışa işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma Molla Ahmed-i Cezîrî'nin divanının hem edebi değerinin hem de aktardığı bilgilerin anlaşılabilmesi için barındırdığı astronomik unsurların mitolojik arka planının bilinmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Cezîrî divanı astronomik unsurların ve bu unsurların mitolojik arka planının geniş yer tuttuğu bir eser olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma Cezîrî divanındaki astronomik temaların ve öğelerin işleniş biçimini inceleyerek bu alandaki literatürdeki eksikliği gidermeye yönelik bir adım atmıştır. Bu çalışmanın temel amacı özellikle Mezopotamya'nın zengin kültürel mirasından beslenen ve bu coğrafyanın binlerce yıllık hikayelerini ve tasvirlerini kendi şiirlerine yansıtan Cezîrî'nin, bu mirası edebi bir bağlamda nasıl işlediğini ortaya koymaktır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analiz çok sayıda unsuru kapsayıcı şekilde ele almayı hedeflememektedir. Bunun yerine bilinçli olarak seçilen sınırlı sayıda astronomik unsur üzerinde derinlemesine bir inceleme gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yaklaşım binlerce yıllık kültürel geleneğin zenginliği ve karmaşıklığına odaklanarak bu unsurların detaylı ve yoğun bir şekilde analiz edilmesini sağlamaya yönelik olarak tercih edilmiştir. Nitekim bu tür kültürel mirasların detaylı analizleri onların edebi ve tarihsel önemini vurgulamak açısından kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmektedir.

Bu çalışma Cezîrî'nin divanında yer alan göksel ve mitolojik imgelerin bilimsel ve doğru bir şekilde tercüme edilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Özellikle divanın Türkçe tercümesinde çevirmenin astronomi ve astrolojiye olan ilgisizliğinden kaynaklanan çeviri hataları tespit edilmiştir.

Bu çalışma mukayeseli edebiyat çalışmalarının farklı kültürlerdeki imgelerin yayılımını ve etkileşimlerini anlamak adına ne kadar elverişli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Cezîrî'nin divanındaki astronomik unsurların şiirsel yönü Türk edebiyatından alınan benzer örneklerle daha iyi anlaşılmıştır. Bu sınırlı kapsamdaki çalışma tüm burçlar ve gezegenler üzerine detaylı bir analiz sunmasa da

gelecekteki araştırmalara yönelik önemli fikirler öne sürerek bu alanda yapılacak daha geniş çaplı çalışmalar için bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed Paşa Divanı. haz. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Ahmed-i Dâî, *Divan*, haz. Mehmet Özmen. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

And, Metin. Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Çelebioğlu, Âmil. "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *The Journal of Ottoman Studies* VII-VIII (1988), 198-210.

Demirci, Kürşad. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş – Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019.

Molla Ahmed-i Cezîrî. *Divan*. çev. Osman Tunç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

Özağaç, Mustafa. "Habib-i Karamani'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Vuslatname". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, Amasya, cilt.1, 2017. 667-677.

Özağaç, Mustafa. *Habib-i Karamani Vuslatname Tenkitli Metin*. Harvard University SOLL, Cambridge (MA), USA , Massachusetts, 2019.

Pultar, Mustafa. *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: Osedam, 2016.

Tekin, Gönül Alpay. *"Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açılamalarla Çevrilmesinin Gerekliliği Üzerine – Ali Şir Nevâi'den Beyitlerle"*, Makaleler / Birinci Kitap: Hayat Ağacı. Haz., Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

Tekin, Gönül Alpay. *"Güneş ve Kılıç"*, Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri. Haz., Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.

Tekin, Gönül Alpay. *"Yakın Doğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş"*, Makaleler / İkinci Kitap: Simurg'un Kanadı: Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri. Haz., Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.

Yahyâ Beğ, *Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.

Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. çev. Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

Zâtî Divanı. haz. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.